

KISS ZSUZSANNA

Eredmények és kudarcok a gazdatisztek jogállásukért és érdekképviseletük szabályozásáért folytatott küzdelmében a 20. század elejéig*

Egy foglalkozási csoport társadalmi munkamegosztásban betöltött pozíciójának elemzése során elsősorban az áttekinthetőség kényszerít arra, hogy az e pozíciót meghatározó egyes dimenziókat elválasztva vizsgáljuk. Valójában minden foglalkozás az egyéni, a csoportos és az intézményi viszonyok sokszorosan összefonódó hálójában kialakuló lehetőségek és kényszerek között formálódik. Magukat az intézményeket valóban csak az analízis kedvéért lehet és kell különválasztani a többi tényezőtől. Ebben a tanulmányban arra vállalkozom, hogy feltérképezzem a gazdatisztek körülvevő 19. század végi – 20. század eleji intézményi struktúrát, pontosabban e struktúrának azokat az elemeit, amelyek döntő szerepet játszottak a gazdatiszteknek a munkáltatókkal, illetve az állammal szembeni autonómiatörekvései, valamint a gazdatiszti csoport egyes szegmensei között kialakuló konfliktusok, végezetül pedig a csoport(ok) piaci térhódítási igyekezete során. Az itt bemutatandó intézmények és események természetesen nem előzmények nélkül valók. Legkésőbb a század közepétől nyomon követhető az a folyamat, amelynek során fokozatosan előrehaladt a – korábban sem homogén, de inkább csak informális módon tagolódó – gazdatiszti csoport belső differenciálódása, amivel egyidejűleg – a professzionalizációs folyamatban már előrébb járó hivatások nyomdokain haladva¹ – a csoport igyekezett mind konkrétabb biztosítékokkal megszilárdítani önmaga külső határait.

Sajtó, egyesületek, kongresszusok

Az érdekképviseletért és érdekvédelemért vívott évszázados küzdelem a 19. század utolsó évtizedeire ért el odáig, hogy formális intézményekben jusson kifejezésre. 1880-ban alakult meg a Magyar Korona Területén Foglalkozó Gazdatisztek és Erdészek Segély- és Nyugdíjegylete, illetve ugyanebben az évben a bécsi székhelyű Verein für Güterbeamte is. A hazai egylet 1894-től új néven, Magyar Gazdatisztek és Erdőtisztek Országos Egyesületeként működött, és az alapszabályban céljaként a „magyar gazdatiszti és erdőtishti kar érdekeinek képviseletét, társadalmi és anyagi helyzetének javítását, a testületi szellem fejlesztését” jelölte

* A tanulmány *A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban* című NKFIH (sz. 132451) projekt keretében készült. Köszönöm a kutatócsoport tagjainak a szöveghez fűzött értékes észrevételeit. Különösen hálás vagyok Tátrai Viktornak, aki kritikusságával és alapos megjegyzéseivel több ponton is a szöveg pontosítására sarkallt.

¹ Lásd ehhez: Vári András: *Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek?* Korall, 42. (2010) 151–178. (különösen: 157–163.)

meg.² A gazdatiszti „testületi szellem” megvalósításának kitűzött célja mögött azonban a társaság létrehozásának folyamatában, a létrejövő egyesület tagságában és működésében is a kezdetektől meglehetősen egyértelműen rajzolódott ki az a törésvonal, amely az okleveles (képzett) és a gyakorlati (képzetlen) gazdatisztek elválasztotta egymástól.

A gazdatiszti „kar” közös érdekeinek képviselőre létrehozott társaság a kezdetektől a nagybirtokosok, a gazdászati és a társadalmi-politikai elit pártfogását bírta. A megszervezésében kulcsszerepet játszó – morvaországi gazdatiszt apától származó – Krocsák G. Emil, Bereg megyei gazdatiszt visszaemlékezése szerint „a gazdatisztek érdekeinek elő-mozdításához olyan emberek járultak hozzá, akik között magamat kivéve egy sem volt gazdatiszt, hanem volt egy miniszter, egy gróf, egy tud. akadémiai tag, két műegyetemi tanár, később oda csatlakoztak országgyűlési képviselők, minden gazdasági szaklap és majdnem az összes napilapok szerkesztőségei és egy ügyvéd”.³ Az alapítás körül bábáskodók közül Krocsák név szerint is kiemeli gróf Lónyay Menyhértet és a fiát, Lónyay Bélát (ők volnának az előbbi idézetben említett miniszter és gróf). Az akadémia említett tagja a hazai mezőgazdaság modernizálása iránt elkötelezett Galgóczy Károly, mezőgazdasági statisztikus és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) tisztségviselője volt; a műegyetemi tanár pedig Wagner László, az Óvári Gazdasági Akadémia alumnusa, a gazdászati oktatásügy és a tudományos mezőgazdálkodás kutatója és oktatója. Az egyesület a következő években – tagságát és tevékenységét tekintve is – egyre szorosabban kapcsolódott össze a többnyire a nagybirtokosok összefogását megteremtő OMGE-val, és az 1890-es évek során meghatározó politikai személyiségek is (mindenekelőtt például Darányi Ignác földművelésügyi miniszter) a pártfogásukba vették.

Az elsősorban a nagybirtokosok érdekeit képviselő OMGE-val kötött szoros kapcsolat az egyesületen belül a képzett gazdászok pozícióját erősítette inkább. Olyannyira, hogy a gyakorlati tisztek érdemileg kiszorulva az eredeti szervezetből röviddel a századforduló után (1903-ban) önálló társaságot alapítottak, a Gyakorlati Gazdatisztek Országos Egyesületét.

Az 1887-ben meginduló *Gazdatisztek Lapjának*⁴ szerkesztője, Eörsi Gyula kezdetben ugyancsak a két csoport közös érdekeit hangsúlyozta: „Mi az intelligens gazdatisztek és erdészek érdekei kivívását, egy egységes, egészséges gazdatiszti osztály megteremtését tűztük célunkká, az érdek közös...”⁵ Ám bármennyire voltak is a gazdatiszteknek a csoport minden tagját érintő, közös követelései (elsősorban a nyugdíj, illetve az élet- és betegbiztosítás terén), az 1880-as évek végén az okleveles gazdák – mindenekelőtt a képzetlen gazdatisztek erősödő piaci jelenléte és az évtized során ezért fokozatosan szűkülő munkalehetőségek miatt – már a gazdatiszti pozíciók monopolizálásért indultak harcba. Hamarosan Eörsi maga is az állam képzett gazdák számára védelmet biztosító beavatkozását sürgette: „Meghajlunk az érdem előtt, a régi gyakorlati gazdákat, kiknek működése e téren évtizedekre terjed, kimondjuk nyíltan, ma még nem is nélkülözheti a mezőgazdaság. De ép oly őszinte nyíltsággal

² *Magyar Gazdatisztek és Erdőtisztek Országos Egyesületének évkönyve az 1897. évről*. Budapest, 1898. 6.

³ Fabrícius Endre: *A magyar gazdatiszt*. Pest, 1931. 52.

⁴ Az első *Gazdatisztek Lapja* címen működő közlöny 1887 és 1889 között jelent meg. Alcíme szerint ez a havi három alkalommal megjelenő lap „Mezőgazdasági szaklap. A hazai gazdatisztek, erdészek érdekeinek közlönye” volt. 1896 és 1898 között a *Magyar Gazdatiszt* lépett a helyébe, amely a *Köztelek* társlapjaként indult, majd 1905-ben önállósodott. 1898-tól a Magyar Gazdatisztek és Erdőtisztek Országos Egyesületének és a Mezőgazdasággal és Erdészettel Foglalkozók Nyugdíjintézetének hivatalos közlönyeként ismét a – már új szerkesztőséggel működő – *Gazdatisztek Lapja* jelent meg.

⁵ -i -a [minden valószínűség szerint a lap felelős szerkesztője és tulajdonos kiadója, Eörsi Gyula]: *Mit akarunk...* *Gazdatisztek Lapja*, 2. évf. 2. sz. 1888. január 10. 1.

a hírlapíró, a nyilvánosság ítélszékének igazságával ki kell jelentenünk azt is, hogy a felsőbb gazdasági tanintézetek már oly nagy számu és tekintélyes, elméletileg képzett gazdákat adtak a hazának, hogy azoknak legszerényebb igénye, sőt ennél is kevesebb, életfeltétele, hogy egy átmeneti intézkedés törvényhozásilag, kötelező erővel, megteremtessék.”⁶ Újabb pár hónap múlva pedig Eörsi immár még határozottabb hangon sürgette az állami beavatkozást, és a gazdatisztek jogi státusza rendezésének szükségessége mellett érvelt: „Minden pályáról megemlékeznek törvénykönyveink egy vagy más alakban, csak éppen a gazdatisztségnek nem találjuk benn nyomát, pedig hazánkban 12,000 tisztességes honpolgár van e pályán, kik eleget tesznek minden hazafiui kötelezettségüknek, eltekintve már attól is, hogy ők képviselik mezőgazdasági intelligenciánknak legnagyobb zömét, mely tudvalevőleg hazánk közgazdasági jólétének alapja. [...] A gazda és gazdatiszt közötti viszony törvényhozási szabályozásának kell első sorban is körülírni, meghatározni, hogy a gazdatiszti pálya ép oly előképzettséget igényel mint más tudományos szaké, és ép oly jogokat, ép oly tekintélyt élvezhet társadalmilag mint más pálya.”⁷ Nemcsak hogy szükséges a gazdatisztek helyzetét rendező törvény kidolgozása, de – mutatott rá határozottan Eörsi – annak tárgyát a képzett gazdák jogai kell hogy képezzék, hiszen ezek – legalábbis Eörsi érvelése szerint – olyanok, mint bármelyik másik „tudományos szak” vagy más „pálya”, azaz hivatás.

Az érvelés központi eleme, az előképzettség tekintetében érdemes egy kis kitérőt tenni. Ebben a korszakban egyedül az 1874-ben akadémiai rangra emelt Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémia működött felsőfokú gazdasági intézményként az országban. A többi gazdasági tanintézet, vagyis a keszthelyi, a debreceni, a kolozsmonostori és a kassai iskolák középfokú oktatási intézmények voltak. A felvételi követelmény a magasabb képzési szintű magyaróvári iskolába a gimnáziumi, reáliskolai vagy kereskedelmi iskolai tanfolyamon szerzett érettségi, valamint legalább egy év gazdasági gyakorlati tapasztalat volt. A középfokú iskolákban viszont nyolc gimnáziumi vagy hat reáliskolai osztály elvégzése és egy év előzetes gyakorlati tapasztalat is elegendő volt a felvételhez. A kolozsmonostori iskolában nem volt előfeltétel a gyakorlati tapasztalat sem, emiatt azonban – a többi iskola kétéves tanfolyamával szemben – ott hároméves volt a képzés, és az első évben kizárólag gyakorlati ismereteket oktattak (ezt a modellt a debreceni iskola is átvette az 1870-es évek közepétől).⁸ Mindezek alapján azt a megállapítást, hogy a gazdatiszti pálya „ép oly előképzettséget” igényelt volna, mint más tudományos szakok, mindenesetre némiképp nagyvonalúnak tekinthetjük, s aligha véletlen, hogy mind a mezőgazdasági képzőintézmények, mind a szaksajtó már az 1870-es évek közepétől a tanfolyam hosszának növelését szorgalmazta (utoljára idézett cikkében egyébként Eörsi, de ahogy később látni fogjuk, a gazdatisztek jogállásáról szóló parlamenti vita egyik hozzászólója is az ügyvédekéhez hasonlította a gazdatiszti pályát).

A képzettség hangsúlyozása kapcsán az okleveles tisztek számára példaadó lehetett a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi I. tc., amely rendelkezés a legtöbb állami hivatal betöltését képzettségi minimumhoz kötötte. A 19. század első felében oklevelet szerzett gazdaszok inter- és intragenerációs mobilitási pályáinak vizsgálata azt mutatja, hogy a gazdaszti csoport szoros közelségben állt a köztisztviselőkhöz,⁹ hiszen a gazdasztnak tanulni

⁶ -i -a: *A gazdatisztségről II.* Gazdatisztek Lapja, 2. évf. 4. sz. 1888. január 30. 1.

⁷ E. Gy.: *A gazda és gazdatiszt közötti viszony törvényhozási szabályozása (1.)* Gazdatisztek Lapja, 2. évf. 17. sz. 1888. június 10. 1.

⁸ Balás Árpád (szerk.): *Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei, 1896.* Magyaróvár, 1897.

⁹ Kiss Zsuzsanna: *A modern gazdatiszt képzés kialakulása.* In: uő: *Gazdatisztek professzionalizációja.* Habilitációs dolgozat. Kézirat. Budapest, 2021. 29–42.

kívánó ifjak jelentős része ilyen családi-származási háttérrel rendelkezett, illetve oklevelük megszerzése után – legalábbis a század közepén – az óvári hallgatók is szívesen vállaltak közhivatalt. Ugyanakkor a köztisztviselőkhöz való hasonulás nem lehetett magától értetődő, hiszen a gazdatisztek magánalkalmazottak, magántisztviselők voltak, így a jogviszonyukra vonatkozó bármilyen szabályozás alapvetően a birtokosok magánérdekeibe való beavatkozást is jelentette volna. Elkerülhetetlenül felmerült tehát a kérdés, hogy miképpen avatkozhatna a liberális állam a földbirtokos és a birtokán munkaszereződéssel foglalkoztatott tisztviselők – ilyen értelemben tehát – magánjogi viszonyába.

A *Gazdatisztek Lapja* körül tömörülő okleveles gazdászoknak volt erre kész válaszuk. Érvelésük szerint a kvalifikált gazdatiszteket megilleti a más értelmi hivatásokhoz hasonló állami elismerés és védelem, az állami eszközökkel biztosított hivatási monopólium. Így fogalmaztak: „...a mint [az állam] megvédeni az ügyvédi rendtartás jogait, a mint törvényből üldözhető a kuruzslás, ép úgy törvénybe foglalhatja, hogy nagyobb gazdaságok vezetésére csakis felsőbb gazdasági tanintézetet végzett, elméletileg képzett gazdák alkalmazhatók. Érvényt szerezhet a gyakorlatban azzal törvényeinek, hogy birtokosok nevében jogérvényes szerződéseket csakis gazdatisztségre képesített egyének köthessenek.”¹⁰ Ez a monopólium pedig az érvelés szerint nem az állam vélt vagy valós, illetve az okleveles gazdák önös érdekeit szolgálja, hanem a társadalmat. „No de hány esetben kénytelen az állam a privát jogokat helyes mederbe szorítani nemcsak saját, hanem a társadalom érdekében is?”¹¹ – tette fel a kérdést Rimler Pál erdész. A társadalom érdekét pedig az szolgálja leginkább, ha ügyeit az adott területen jártas szakértők intézik. „Az ipar, az orvosi, jogi tudomány s a t. törvényes kvalifikációhoz van kötve, hogy a kontárok, kuruzslók és zugfirkászok legtöbb esetben a társadalomra káros üzelmei megakadályoztassanak, s még is e téren az állam intézkedései sem felülről, sem alulról nem ítéltetnek el. Minden polgárnak szabadságában áll ügyvédet, orvost, iparost választani, s addig igénybe venni munkáját vagy tudományát, míg bizalma van hozzá. A birtokos osztály féltett jogainak e nemű csonkítása nem e inkább kedvezmény volna, hogy az csak is minősített szakembereket választhatna, s nem volna kénytelen minden elméleti szaktudomány nélküli czikkkel experimentálni?”¹² A szakképzettség pedig a hivatás autonómiájának alapja¹³ – esetünkben egyszersmind az okleveles gazdászok monopóliumtörekvéseinek egyik kulcsa lett.

Látható, hogy az okleveles gazdatisztek a hagyományos értelmi, illetve más, állami szabályokkal védett hivatások közé igyekeztek pozícionálni önmagukat. Ugyanez az elismeréssért folyó küzdelem nyomon követhető más forrásokban is. A gazdatisztek társadalmon belüli pozíciója mérlegeléséhez egészen az 1784–1787-ben végrehajtott, II. József-féle népszámlálásig nyúlhatunk vissza, amely a *honoratorok* csoportjába – vagyis az értelmi hivatást űző nem nemesi származásúak közé – sorolta a nagy uradalmak fő tisztviselőit. Fél évszázaddal később az 1848. évi V. törvénycikk egyesével sorolta fel azokat az értelmi foglalkozásokat, amelyek űzőinek anyagi helyzetüktől függetlenül választójogot kívánt biztosítani. A

¹⁰ -i -a: *Mit akarunk...* 1.

¹¹ Rimler Pál: *Még egy szó a gazdatiszti kvalifikációhoz (2.)*. *Gazdatisztek Lapja*, 2. évf. 18. sz. 1888. június 20.

¹² Rimler: *Még egy szó*, id. mű

¹³ Keller Márkus – Kiss Zsuzsanna: *Hivatások autonómiája*. Replika, (2021) 119–120. sz. 7–16. A hivatások gyakorlóit az különbözteti meg más szakmáktól vagy foglalkozásoktól, hogy ritka és különleges, nem mindenki számára hozzáférhető tudással rendelkeznek. A speciális ismeretekkel nem rendelkező laikusok értelemszerűen nem is bírálhatják felül a szakértők döntéseit – ez a hivatással rendelkezők autonómiájának, a hivatás gyakorlásához kapcsolódó önrendelkezésüknek az alapja.

gazdatisztek, mivel földesúri hatalom alatt álltak, eredetileg nem kerültek be ebbe a felsorolásba, de – és ez a csoport erejét jelezheti – tiltakozásuk hatására végül mégis megkapták az értelmiségi foglalkozásukat megillető politikai jogokat.¹⁴ Ha a társadalomstatisztika mindenkorai kategóriáit az adott társadalom „valóságának” valamiféle reflexiójaként fogadjuk el,¹⁵ akkor érdemes egy pillantást vetni a századforduló időszakára is, vagyis azokra az évekre, amikor a gazdatiszti érdekérvényesítési követelések megerősödtek: ekkor ugyanis azt látjuk, hogy – a statisztikai nomenklatúra finomodásával egyidejűleg – a gazdatisztek kiszorultak az értelmi kereset rovataiból.

Az 1880. évi népszámlálásban a gazdatisztek a tárgyi szakszerűséget igénylő és az „önállóságot nélkülöző” szellemi foglalkozásuk közé kerültek, a földhöz, az iparhoz és a kereskedelemhez kapcsolódó, más „tárgyhoz kötődő” foglalkozásokkal együtt. Hasonlóan egyébként az iparban vagy a kereskedelmi-forgalmi szektorban foglalkoztatott állami tisztviselők egyes csoportjaihoz.¹⁶ Az önállóság hiánya és a „tárgyhoz kötöttség” miatt tehát – a korszak statisztikai felfogásában – ezek a foglalkozások kívül estek az értelmiségi kereset rovatán. A gazdatisztek szempontjából mindenképp részleges sikerként értékelhető, hogy bár az 1880. évi népszámlálásban még nem, de 1890-re – szakítva az addigi hagyománnyal – az értelmiségi foglalkozásokhoz tartozóként írták össze a népesség mindazon tagjait, „a kiknél az értelmiség kereseti, életfenntartási alapot képez, akár az állam és társadalom szolgálatában, vagy mint úgynevezett szabad foglalkozást űzők működnek az illetők, akár pedig a gazdasági foglalkozásoknál, tehát az őstermelésnél, bányászat – ipar – és forgalomnál végzik ezen foglalkozásnál előforduló szellemi munkát”.¹⁷ Ez a népszámlálás az ágazati elv finomításával a „tulajdonképpeni értelmiséget” az egyéb ágazatok (őstermelés, illetve bányászat, ipar és forgalom) értelmiségétől külön csoportosítva számolta össze, és azután ezekből hozta létre az összevont: „értelmiség mindössze” kategóriát.¹⁸ Ily módon tehát a gazdatisztek lényegében „visszakerültek” az értelmiség falai közé, ami egyfajta professzionalizációs állomásként is értelmezhető.¹⁹ Az 1890. évi népszámlálás adatsoraiban található először foglalkozás szerinti bontás az őstermelésben dolgozók kategóriáján belül. Eszerint ekkor 512 642 őstermelésben foglalkoztatott szolga (például béres, pásztor) mellett 128 mérnök és 1901 gépész, valamint 9086 tiszt állt alkalmazásban az országban.²⁰ Arra azonban, hogy e gazdatisztek mekkora részének volt oklevele, csak közvetett úton – a gazdasági oktatási intézményekbe beiratkozott hallgatók száma alapján – következtethetünk. Az erre vonatkozó legkorábbi statisztikák szerint 1893 és 1897 között az öt (magyaróvári, debreceni, keszthelyi, kassai és kolozsmonostori) felsőbb gazdasági tanintézetnek összesen 2535 beiratkozott hallgatója volt.²¹ Szem

¹⁴ Vörös Károly: *A modern értelmiség kezdetei Magyarországon*. Valóság, 18. évf. (1975) 10. sz. 1–20.

¹⁵ Tóth Zoltán: *Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában*. Statisztikai Szemle, 65. évf. (1987) 1. sz. 62–86.

¹⁶ Jekelfalussy József: *Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálás szerint. Értekezések a nemzetgazdaság és statisztika köréből*, 1889 1. kötet, 3. szám. Budapest, 1882. 5.

¹⁷ *A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei II. rész. A népesség foglalkozása*. Budapest, 1893. 59.

¹⁸ *A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei II.*, 59–69.

¹⁹ Hamar Anna: *Az agrárértelmiség kialakulása*. Agrártörténeti Szemle, 36. évf. (1994) 1–4. sz. 443–467.

²⁰ *Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam II. 1894.*, Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1895. 88.

²¹ *Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam VI. 1898.*, Országos Magyar Kir. statisztikai Hivatal, Budapest, 1899. 54.

előtt tartva, hogy nem minden beiratkozott hallgató szerezte meg ténylegesen a diplomát, annyi mindenesetre megállapítható, hogy a gazdatisztek körében nagyjából 27% volt a szak-képzettek aránya, ami semmi esetre sem nevezhető magasnak.

A gazdatisztek korszakbeli társadalmi-politikai megítélését (és annak változásait) a normatív források ugyancsak plasztikusan érzékeltetik. A virilizmust szabályozó törvény vonatkozó paragrafus (1870. évi 42. tc. 23. §), illetve az országgyűlési választójogot az 1848-as törvényhez képest némiképp módosító új törvény (és 1874. évi 33. tc. 9. és 10. §) alapján is látható, hogy a gazdatisztképző intézetekben szerzett végbizonyítvány kitüntetett jogokat biztosított a gazdatiszteknek. Az előbbi arról rendelkezett, hogy a klasszikus értelmi hivatásokhoz hasonlóan az okleveles gazdák adója is kétszeres súllyal essen latba a virilis listára történő felvétel során;²² az utóbbi pedig más gazdasági alkalmazottakkal ellentétben a gazdatiszteknek immár nem tekintette a gazda hatalma alatt állónak (10. §), illetve az okleveles gazdáknak jövedelmüktől függetlenül biztosította a választójogot, ami ismét a hagyományos értelmi hivatásokat üzőkkel helyezte őket egy sorba.

Látható, hogy a 19. század utolsó harmadában a gazdatisztek társadalmi megítélése átalakulóban volt. Mind jobban artikulált követeléseikkel, a monopolpozíciót biztosító állami elismerés kivívásával ebből az átmeneti helyzetből igyekeztek kimozdítani és értelmi hivatásként stabilizálni magukat.

Ugyanakkor az állam hivatásuk feletti „bábáskodása” egyáltalán nem tűnt veszélytelennek a gazdászok szemében. Az 1896. évi IV. Országos Gazdakongresszus rendezői, az OMGE és a vidéki gazdasági egyesületek a kongresszus egyik céljaként immár kifejezetten az ország területén lévő gazdasági egyletek szövetségébe tömörítését jelölték meg. A kidolgozott elgondolás szerint a szövetség a megyei mezőgazdasági bizottságokat is magába olvasztva valósulhatott volna meg úgy, hogy az országos szövetségbe tömörülés ellenére az egyes vidéki gazdasági egyesületek megőrizték volna önállóságukat.²³ A kongresszus előtt a *Köztelek* hasábjain megjelent szöveg egyértelműen a gazdák szövetségében látta a mezőgazdaságon belül az állam „mindenhatósága” elleni védőbástyát, ilyen értelemben a gazdászok önrendelkezésének kulcsát: „A megyei mezőgazdasági-bizottságok oly tevékenységi kört hivatottak betölteni, amelyre csak társadalmi testületek volnának hivatva, mert a társadalmi tevékenységet hivatalos apparátusokkal felkelteni s magát a gazdatársadalmat is államosítani nem lehet. A mezőgazdasági-bizottságok szervezése a jelen állampolitikai irányzatot jellemző állam szociálisztikus cenzuralizáció eredménye. Az állam szociálisztikus tendencia kezd már tűrhetetlenné válni; mert a köz-téren működő egyén alig tud két lépést megtenni anélkül, hogy valami állami közeg bele ne ütköznék. [...] Útját kell tehát vágni még idejekorán annak a tendenciának, mely a mezőgazdaság terén is a törvények végre-hajtásának ellenőrzését egy nagy hivatalnoki apparátus létesítésével véli keresztülvihetőnek.”²⁴

Ebben a „se veled, se nélküled” helyzetben az okleveles gazdatisztek igyekeztek a maguk érdekeit érvényesíteni. Ugyancsak 1896-ban (szeptember 24-én) a Gazdatisztek és Erdőtisztek Országos Egyesülete Darányi Ignác földművelésügyi miniszter védnöksége alatt – aki nek, mint mondta, öröme lesz „ha a közérdek keretén belül és közérdek követelményeinek

²² Vörös Károly: *Az oktatásügy reformja*. Magyar Tudomány, 96 [34] évf. (1989) 10–11. sz. 896.

²³ Takács Imre: *Gazdakongresszusok és gazdanagygyűlések a dualizmuskori Magyarországon*. In: Pintér János (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1988–1989*. Budapest, 1990. 544–545.

²⁴ R. Gy.: *A gazdatársadalom szervezkedése*. *Köztelek*, 6. évf. 72. (513.) sz., 1896. szeptember 5. 1271–1273.

megfelelőleg a gazdatiszti osztály [...] érdekeit előmozdítani alkalma lesz...”²⁵ – megszervezte a II. Gazdatiszti Kongresszust, amelynek két fő témája – az eddig mondottak után aligha meglepő módon – a gazdatiszti cím képzettséghez kötése és a gazdatiszti jogviszony rendezése volt. A kongresszus mindkét kérdésben határozatot is kiadott, és sürgette, hogy az egyesület minden lehetséges úton igyekezzen elérni azok törvényi szabályozását. A képzettség kapcsán kívánt szabályozás esetében azt hangsúlyozták, hogy gazdatiszti címet csak az okleveles tisztek kaphassanak (a képzetlen tisztek számára egy évet biztosítottak volna, hogy egy erre dedikált bizottság előtt vizgát tegyenek az elméleti ismeretekből), illetve, hogy az okleveles gazdák monopóliumot nyerjenek az állami és magán kötött birtokok, illetve a minisztériumi és más adminisztratív hivatalok szakismeretet igénylő állásaira.²⁶ Ezek a követelések – ha az idő során némiképp módosultak is – ettől kezdve állandóan szerepeltek a gazdatiszti programokban, és részben beépültek az itt célul kitűzött, a birtokosok és a gazdatisztek közötti jogviszonyt szabályozó, 1900-ban elfogadott törvénybe.

A szakképzettség ügye kapcsán a gazdatisztek elsősorban formális képzettségi szempontok alapján igyekeztek meghúzni saját csoportjuk határait, vagyis a szakképzettséget tekintették a gazdatiszti kvalifikáció alapjának, és az állam védelmező-támogató beavatkozásának elérését tűzték ki célul a szakképzettek piaci monopóliumának biztosításához a szakképzetlenekkel szemben, illetve a munkaadóval szembeni autonómia kivívásához és biztosításához kérték az állam támogatását.

A gazdatisztek jogviszonya kapcsán hozott határozat céljai között fontos helyen szerepelt, hogy a gazdatisztek törvény védje a munkaadójukkal való viszonyban, amelynek alapvető eszköze a szolgálati szerződés kötelezővé tétele lett volna. A határozat szerint a szolgálati szerződésnek a munkakör tisztázását, a felmondással kapcsolatos jogokat és a (betegségi, rokkantsági és árvasági) biztosítás és nyugdíj ügyét is tartalmaznia kellene. Szolgálati szerződés hiányában ugyanezen pontokban a törvény írná elő a munkaadó és a munkavállaló jogait és kötelességeit. Ehhez a határozathoz a bécsi Verein für Güterbeamte két küldöttje, Gustav Marchet és Arthur Wich is hozzászólt, akik „a gazdatiszti ügy” „Lajthán tul és inneni” azonosságára emlékeztették a kongresszus résztvevőit, s hogy német-osztrák mintára fontolják meg a gazdaságban alkalmazott tisztek és cselédek kötelező állami biztosításának kidolgozását.²⁷

Ahhoz, hogy helyzetüket stabilizálni tudják, a gazdatiszteknek egy sokszorosán összetett viszonyrendszeren belül kellett magukat ügyesen pozicionálni. Ebben a mátrixban a gazdatisztek egymás közötti, a gazdatisztek és az állam közötti, valamint a gazdatisztek és a munkaadó közötti kapcsolatok szorosan egymásba ékelődtek és egymástól függővé váltak. Ez az állapot a századfordulót megelőző évtizedben végül annyira kiélezetté és éretté vált, hogy a korábban csak informális-személyközi és fél-formális, egyesületi, szaklapi terekben exponált problémák végül az országgyűlés elé kerültek. Ezzel egyidejűleg a Gazdatisztek Egyesülete igyekezett mind szorosabbra fűzni a kapcsolatát „az ország kiváló nagybirtokosait tagjai között számláló Országos Magyar Gazdasági Egyesület”-tel²⁸ és megszerezni annak támoga-

²⁵ *A II. magyar gazdatiszti kongresszus*. Köztelek, 6. évf., 78. (519.) sz., 1896. szeptember 26. 1397–1398.

²⁶ *A II. magyar gazdatiszti kongresszus*, 1397–1398. Kötött – pontosabban kötött forgalmú – birtokok voltak a kincstári és közalapítványi birtokok, az egyházi és iskolai alapok birtokai és a családi hitbizományok, mindazok tehát, amelyek nem voltak szabad piaci forgalomban.

²⁷ *A II. magyar gazdatiszti kongresszus*, 1398.

²⁸ Az OMGE tagságának körülbelül egynegyedét gazdatisztek adták. Hamar Anna: *Professzionalizálás és az okleveles gazdászok*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Gödöllő, 1994. 44.

végül elfogadott törvény szövegében így a gazdatiszt definícióját rögzítő 1. §-ban nem szerepelt a képzettségre vonatkozó kitétel, ám a végleges törvény 24. §-a a gazdatisztek csoportján belül kiemelten megkülönböztette az okleveleseket, vagyis az olyan „magyar állampolgár[t], a kinek valamely hazai gazdasági főiskola, vagy gazdasági tanintézet által kiállított, honosított oklevele vagy végbizonysítványa van”.³⁴ Ők – az okleveles tiszték – lettek a törvény egyértelmű kedvezményezettjei.

A képzett és képzetlen gazdatisztek között tett megkülönböztetésnek a gazdatiszti professzionalizáció folyamatában ekkortól lett alapvető jelentősége. Az okleveles gazdatisztek a megelőző évtizedekben sikerrel építették fel érvelésüket arról, hogy őket miért illeti meg a más értelmiségi hivatásokhoz hasonló elismerés (ami egyben azt is megindokolja, hogy mi választja el őket a képzettség nélküli, gyakorló tisztektől).³⁵ Ugyanakkor a kormányt is sikerült

³⁴ A képviselőházi vita során kimerítő diskusszió tárgya volt, hogy vajon az alaki képzettség hiánya alól adható-e – és ha igen, milyen feltételekkel – felmentés. Marjay Péter (Függetlenségi és 48-as párti képviselő) hozzászólása a kérdéshez nemcsak a gazdatisztek mint az értelmi hivatások közé tartozók kérdésköréhez szolgál fontos adalékkal, hanem általában a felsőfokú végzettséget igazoló oklevelek értékelésének problémájához is. (A professzionalizációs szakirodalom „kredencializmusnak” nevezi azt a jelenséget, amikor a hivatás betöltéséhez szükséges képzettséget kizárólag vagy túlzó mértékben az oklevéllel igazolt ismeretekkel tekintik azonosnak, miközben az alkalmasság más formái – például a formális képzésen kívül is elsajátítható készségek vagy képességek – nem kapnak elismerést. Freidson, Eliot: *Are professions necessary?* In: Haskell, T. L. [ed.]: *The Authority of Experts, Studies in History and Theory*. Bloomington, Indiana University Press. 3–27.) Marjay a képviselőház október 11-i vitáján így fogalmazott: „...az oklevél megcsúfolásának tartanám azt, hogy ha ezen gazdatiszti oklevélnél kivételt lehetne tenni, és ha a gyakorlati ügyességet, vagy a szakirodalom terén kifejtett munkásságot annyira honorálhatná a törvény, hogy azt az oklevéllel bíró gazdatiszttel egyenjogúsítaná. Hogy nézne ez ki, t. képviselőház? Hisz van akárhány ilyen ügyes ember, a ki a prókatori tisztet és kötelességeket gyakran kitűnőbben végzi el, mint némely igazi oklevéllel bíró prókátor. Hogy nézne az ki, hogyha egy ilyen gyakorlati ügyességű prókátort a miniszter a jelen eljáráshoz hasonlóan, egyenjogúsítaná az ügyvédi oklevéllel bíró prókátorral és felhatalmazná, hogy prókatori dolgokat végezhesen, vagy hogyha minden nazarénus próféta, a ki esetleg szebben szónokol bármely oklevéllel bíró lelkeségnél és érti is a maga kötelességét, a lelkeszi oklevéllel bíró egyénekkel egyenjogúsítást nyerne a szolgálatra a névze. Én ebben még egyéb veszedelmet is látok, mert akkor egyes nagy befolyású emberek az ő kedvelt gazdatisztjeik számára megszerezhetnék az egyenjogúsítást, mert az a protekció mindenkor erős kis jószág és sok ember kezében nagyon jól szokott érvényesülni. A ki a gyakorlati életben ügyességre tett szert, vagy a ki a szakirodalom terén kitűntette magát, az az ember pályázhat pályadíjakért és munkásságát, szakértelmét, ügyességét ott nyilváníthatja és jutalomban részesülhet. Azt azonban helytelen dolognak tartanám, hogy iskolai képzettség nélkül egyenjogúsítást nyerjen azokkal, a kik az oklevélért sokat tanultak és gazdasági akadémiát végeztek.” (Kiemelés tőlem – K. Zs.) (592. országos ülés In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 30. kötet. Budapest, 1900. 47.). Az elfogadott törvény végül úgy rendelkezett, hogy – hasonlóan a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi törvényhez – a miniszter dönthet az alaki képzettség hiánya miatti felmentési kérelem uralkodóhoz való felterjesztéséről.

³⁵ Fontos, hogy a választóvonal nem a gazdatisztek és a gazdasági alkalmazottak között – tehát a foglalkozási csoport belső hierarchiája által kijelölt határ mentén – jött létre, hanem, ahogyan a képviselőházi vita során a földművelésügyi miniszter, Darányi Ignác a gazdatisztek és a birtokosok felé kommunikált véleményét összefoglalta: a képzettség kell hogy a csoporton belüli különbségtétel alapja legyen; „...sokkal helyesebb lesz, hogyha okleveles és nem okleveles gazdatisztekkel különböztetünk meg, és azokat, a kik oklevéllel bírnak, fokozottabb védelemben, előnyökben és kedvezményekben részesítjük, mintegy prémiumot adunk azoknak, a kik magasabb képzettséget szereztek maguknak. Ebből a szempontból indultunk ki.” 592. országos ülés, 37.)

meggyőzniük arról, hogy a kvalifikáció elismerése a nemzetgazdasági szempontból fontos gazdatiszti réteg megbecsülésének jeleként a réteg tekintélyét is növelné, és vonzóbbá tenné a pályaválasztó fiatalok előtt.

A képzettség kérdésén túl nem volt teljes egyetértés abban sem, hogy mit is jelentsen a „magyar” kitétel a definícióban: valóban elfogadható-e magyarként a külföldi akadémián szerzett oklevél.³⁶ A végleges törvényszöveg az okleveles gazdatiszti cím használatának jogát végül magyar állampolgársághoz és magyarországi gazdasági főiskolai vagy tanintézeti (vagy ezek által elfogadott, honosított) oklevélhez kötötte.

A kvalifikált tisztek a századfordulóra sikerre vitték évtizedek óta vívott harcukat, privilégiumot szereztek a papírral igazolt szaktudásnak. A privilégiumok köre azonban korlátozott volt, így a törvény csak átmeneti nyugvópontot jelentett a gazdatiszti érdekképviseleti küzdelmek folyamatában. Két olyan pontot érdemes még kiemelni az elfogadott törvényből, amelyek egyfelől az okleveles gazdászok piaci helyzete, monopóliuma, másrészt önálló munkavégzésük tekintetében jelentőséggel bírtak.³⁷

A törvényben az okleveles tisztek számára biztosított piaci monopólium – a törvény 1901. évi életbelépését követő ötödik évtől kezdve – a következőkre vonatkozott: „a törvényhatóságokra, a községekre, egyházi testületekre és egyházi személyekre, és mint ilyenekre, a köz- és magánalapítványokra és hitbizományokra, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatokra, valamint, tekintet nélkül állampolgárságukra, azon birtokosokra, akik állandóan nem a magyar korona országainak területén laktak – valamint a felemlített birtokosok bérlőire, azon gazdaságaikban, amelyek után legalább háromezer korona állami földadót fizettek.”³⁸ Jóllehet azok a formális képzettség nélküli gazdatisztek, akik a törvény kibocsájtásakor már gazdatiszti pozícióban szolgáltak (akár állami birtokon), nem veszítették el állásukat (ugyanazon a birtokon vagy ugyanazon birtokos által továbbra is alkalmazásban maradhattak),³⁹ a törvény elfogadása mégis döntő jelentőségű lépés volt az okleveles gazdák helyzetének stabilizálása és az állami, kötött nagybirtokok gazdatiszti állásainak monopolizálása szempontjából. Egyszersmind véglegesen elválasztotta és megkülönböztette egymástól a gazdatiszti csoport kvalifikált, illetve képzetlen tagjait – messzire került már a korábban hangoztatott közös testületi szellem. A törvény a birtokos és a gazdatiszt közötti viszonyt meghagyta a magánjog keretei között, és bár a közvetlen munkavégzés tekintetében bizonyos fokú autonómiát biztosított a gazdatiszteknek, mégis sok szempontból kiszolgáltatottak maradtak. Az önállóság határait a 2. § jelölte ki, amennyiben a gazdatisztek saját hatáskörükben járhattak el azokban az ügyekben, amelyek „a gazdálkodás folytatásával az ilyen gazdaságban és az ilyen alkalmaztatással rendszerint járnak”.⁴⁰ Ebben az okleveles, illetve a gyakorlati tisztek között nem volt különbség: a gazdálkodáshoz kapcsolódó szokásos ügyeket egyedül intéz-

³⁶ Rigó Ferenc Függetlenségi Párti képviselő egyenesen így fogalmazott: „Én, t. ház, a mikor iskolába jártam, azt tanultam és azóta is folyton azt tapasztalom, hogy honosítani lehet embereket, állatokat, növényeket, hanem hogy okleveleket honosítani lehet, azt megvallom, én nem vagyok képes fel-fogni.” (591. ülés, In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 30. kötet, 28.) – azaz, hogy szerinte nem az oklevelet, hanem az egyént kellene honosítani (592. ülés, 39.)

³⁷ Siegrist, Hannes: *Professzionális autonómia a modern társadalomban, tudományban és kultúrában*. Replika, (2021) 119–120. sz. 17–36.

³⁸ 1900. évi XXVII. törvénycikk a birtokos és a gazdatiszt közötti jogviszonyok szabályozásáról (25. §)

³⁹ A következő években a képzett gazdatisztek egyesülete és a Gyakorlati Gazdatisztek Országos Egyesülete között egyeztetés kezdődött a kvalifikációs vizsga lehetőségéről. Fabricius: *A magyar gazdatiszt*, 76.

⁴⁰ 1900. évi XXVII. törvénycikk a birtokos és a gazdatiszt közötti jogviszonyok szabályozásáról (2. §)

hették. Nagy értékű üzleteket viszont nem köthettek, és a birtokigazgatás személyügyi kérdéseit sem intézhették a birtokos külön engedélye nélkül. A gazdatisztek személyes döntéseinek szabadságát érzékenyen érintette 7. § is,⁴¹ amelynek értelmében egyfelől a gazdatiszti állás mellett semmilyen más foglalkozást nem űzhetnek; másrészt pedig a munkáltatónak – hacsak előzetesen másképp meg nem egyeztek – joga volt a gazdatisztet gazdasági között szabadon áthelyezni. E paragrafust ugyanakkor érdemes a gazdatiszti professzionalizáció folyamata szempontjából is értékelni: a mellékfoglalkozás űzésének tilalma révén ugyanis a törvény elvárása szerint a gazdatisztek főállásként művelték hivatásukat, ami – ideális esetben – az elmélyülést és specializációt szolgálhatta. A birtokos földrajzilag távolfekvő birtokai közötti áthelyezés – bár a gazdatiszt személyes életében nehézséget, gyökértelenséget idézhetett elő – a gazdatiszti tudás, a használt módszerek és gyakorlatok átláthatóságát, egységességét segíthette elő.

A gazdatisztek további fontos és ugyancsak régi követeléseit (biztos jövedelem, baleset- és életbiztosítás, illetve nyugdíj) a törvény nem rendezte megnyugtató módon. A jövedelemre vonatkozóan a törvény úgy rendelkezik, hogy „Ha a szerződés nem állapítja meg a javadalmazásnak vagy egyes részeinek összegét, illetőleg mennyiségét, annak megszabásánál a helyi, ilyennek hiányában az országos szokás az irányadó.”⁴² Hiába mondta ki hangosan Rigó Ferenc többek véleményét („Ilyen abszurdumot törvénybe iktatni mégis csak nevetséges”),⁴³ a törvény nem hogy nem írta elő a kötelezően fizetendő bért (ez más magántisztviselők esetében is így volt), de még azt sem tette kötelezővé, hogy a szerződésben egyáltalán szó essen a bérezésről.

A baleset- és életbiztosítás kapcsán, valamint a végkielégítésre vonatkozóan is megfogalmazott előírásokat a törvény (9. és 11. §), vagyis rögzítette a birtokos kötelességeit a szolgáltatás közben balesetet szenvedő vagy a szolgálati idő alatt elhalálozó gazdatiszttel, illetve özvegyével és gyermekeivel szemben. A gazdatiszti nyugdíjjal kapcsolatban azonban csak nagy vonalakban foglalt állást (11. §), és a kérdést lényegében a mindenkori birtokos és gazdatiszt magán megállapodásának keretei között hagyta. A rendezetlenség miatt ezek a kérdések a 20. század első évtizedeiben a kamarai törekvésekkel összefonódva újra és újult erővel kerültek napirendre. A következő években a törvény rendelkezései által érintett minden csoport (a birtokosok, az okleveles gazdák és a képzetlen gazdatisztek is) igyekezett elérni, hogy a törvény esetleges revíziója során a saját érdekei jobban érvényesüljenek, ám a felülvizsgálatra végül is az 1930-as évekig nem került sor. A 19. század derekán kezdődő átalakulás a 20. század elejére a gazdatiszti munkaerőpiac kettéválásával zárult, létrejött egy zárt, a képzett tiszték által monopolizált állami piac és egy szabadpiac, ahol az oklevelesek és a képzetlen tiszték versengése továbbra is fennmaradt.

⁴¹ „A gazdatiszt a birtokos engedélye nélkül semmiféle mellékfoglalkozást nem űzhet s a birtokos engedélye nélkül – a javadalmazásához tartozó gazdaság kivételével – a maga vagy hozzátartozóinak gazdaságát sem kezelheti. – Ellenkező megállapodás hiányában a birtokos a saját költségén a gazdatisztet egyik gazdaságából a másikba áthelyezheti.” 1900. évi XXVII. törvénycikk 7. §

⁴² 1900. évi XXVII. törvénycikk 8. §

⁴³ 591. országos ülés, 28.

ZSUZSANNA KISS

*Successes and Failures in the Struggle of Farm Stewards
for their Legal Status and the Regulation of Their Representation
Until the Start of the 20th Century*

This study examines certain elements of the institutional structure surrounding farm stewards in the late 19th and early 20th centuries, especially the ones affecting their struggles for representation. I'm presenting the arguments and conflicts of interest in the farm stewards' fight for recognition in their own press, within their associations and in national conventions. The divide between trained, or certified stewards and the untrained, practical stewards slowly deepened ever since the middle of the 19th century and turned into an actual split in the group in the final decades of the century. The certified stewards aimed to achieve autonomy and market monopoly, citing their education and similarities to other, already recognised intellectual professions, which in their opinion placed them above their peers without formal training. This essay presents how the struggle for recognition was not only visible in the operation of these institutions but are recognisable in the statistical and normative sources of the era as well. At last, but not least, I'm examining the contents and conception of Article XXVII of 1900, which codified the legal status of farm stewards, using sources from the parliamentary committees preparing the article, and its debate in the House of Representatives. In this segment I'm also presenting how formal and certified education became the basis of market monopoly and recognition by the state in the case of farm stewards.